

- grammar. Tense, aspect, and modality in the languages of the world. University of Chicago Press, Chicago.
- FILLMORE, CHARLES – KAY, PAUL 1995: Construction grammar. CSLI Publications, Stanford.
- KANNISTO, ARTTURI 1901: Lauseopillisia havaintoja läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LYONS, JOHN 1977: Semantics 2. Cambridge University Press, Cambridge.
- SETÄLÄ, E. N. 1886 [1887]: Zur Geschichte der Tempus- und Modusstambildung in den finnisch-ugrischen Sprachen. Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja II. Helsinki.

POHDISKELUN POTENTIAALI

Hannele Forsberg *Suomen murteiden potentiaali. Muoto ja merkitys.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 720. SKS, Helsinki 1998. 434 s. ISBN 951-746-084-8.

Suomen kielen modaalisisistä ilmauksista on kirjoitettu aika paljon tutkimusta, muun muassa kymmenkunta väitöskirjaa. Moduksia on silti tutkittu vain vähän, ainakin jos asiaa tarkastelee puhutun kielen kannalta. Heikki Leskisen tutkimus imperatiivin morfologisesta variaatiosta itämerensuomessa ilmestyi yli neljännesvuosita sitten. Konditionaalista ja potentiaalista ei monografiaa ole ollut lainkaan käytävissä. Viime syksynä tilanne korjautui ratkaisevasti Anneli Kauppisen ja Hannele Forsbergin odotettujen väitöskirjojen ansiosta.

Tuntemattomin moduksemme lienee ollut juuri potentiaali. Hannele Forsberg onkin koontanut kirjansa aluksi hyödyllisen kuvauksen siitä, mitä tutkijat ovat tähän mennessä saaneet selville suomen murteiden, kirjakielen ja sukukielten potentiaalista. Samalla paljastuu aika dramaattisesti sekin, miten huolettomasti toistelemme löyhää, jopa virheellistä perimätietoa tutkimattomista kielen ilmiöistä. Forsberg osoittaa, ettei suomen potentiaali ole vain kirjakiellessä elävä, häviämäisillään oleva modus,

kuten on oletettu — ei ainakaan, jos tilannetta tarkastellaan itäsuomalaisesta näkökulmasta. Jo hänen lisensiaatintyöstään (1993) kävi ilmi, että potentiaali on tälläkin hetkellä olennainen osa itäsuomalaista puhekulttuuria, johon kuuluu runsas episteemisten ilmausten käyttö. Myös lännessä potentiaalia toki käytetään, harvinaisempaan ja kapea-alaisempaan episteemi-ilmauksena. Väitöskirjan mukaan se oli aiemmin koko maassa monipuolinen, produktiivinen, funktioiltaan ei-episteeminen modus, jolla oli paikkansa etenkin kysymys- ja ehtorakenteissa.

Hannele Forsbergin väitöskirja täyttää suomalaisessa modustutkimuksessa ilmi-selvän aukon ja jatkaa myös monin tavoin murteentutkimuksemme kunniakasta perinnettä. Samalla se osallistuu lingvistiseen keskusteluun modaalisuudesta ja modaalii-ilmausten kehityksestä kieliopillistumisteorioiden valossa. Yhdistelmä on rankka ja vaativa, mikäli sen tulkitsee vaativan paitsi ajantasaista teoreettista asiantuntemusta — tässä tapauksessa tietoa yhtä hyvin modaalisemantiikan ja pragmatiikan kuin

▷

kielitypologian ja historiallisen kieliopin alueilta — myös perifennistiseen tapaan suurten empiiristen aineistojen keruuta ja analyysiä.

Forsberg on siis vaatinut itseltään paljon, ja vaatii myös lukijaltaan. Jo kirjan koko — yli 400 sivua — vastaa kahta väitöskirjaa. Sama koskee sisältöäkin. Teos on yhtä aikaa erittäin tiivis ja tavattoman runsas. Sen lukemalla saa kattavan kuvan puhutun suomen potentiaalisen kieliopin ja merkityksistä, morfologiasta syntaksiin ja modaalisesemantiikasta pragmaattisiin funktioihin saakka. Lisäksi se nostaa esiin modaalisuuden ja puheen funktioiden tutkimuksen kannalta aivan keskeisiä teoreettisia kysymyksiä. Nykyisen tutkimuspolitiikan aikana tällaista runsautta voisi pitää resurssien tuhlausena. Tohtoriksi pääsee vähemmälläkin; tutkijakoulujen putki pyrkii olemaan kapea ja nopea. Forsbergin tutkimus on sitä vastoin valmistunut monen vuoden aikana yliopistotyön ohessa ja heijastaa tietoisestikin tekijänsä tutkimushistoriaa ja aikansa kielentutkimuksen peräkkäisiä virtauksia.

MONIHAARAINEN DISPOSITIO

Hannele Forsbergin väitöskirjan rakenne on seuraava. Lyhyen johdannon jälkeen referoidaan toisessa luvussa suomen potentiaalisen aiempaa tutkimusta ja kolmannessa sekä suomalaista että yleiskielitieteellistä modaalisuus- ja kieliopillistumistutkimusta. Neljännessä luvussa esitellään aineisto. Tämän satasivuisen johdantojakson jälkeen seuraa samanmittainen, tiiviisti pakattu jakso: viidennessä luvussa katsaus potentiaalisen levikkiin ja produktiivisuuteen suomen murteissa ja kuudennessa kuvaus potentiaalisen morfologisesta vaihtelusta suomesa. Kirjan jälkiosassa Forsberg tarkastelee potentiaalisen syntaksia ja semantiikkaa, seit-

semännessä luvussa murreaineiston, kahdeksannessa kansanrunoaineiston valossa. Yhdeksäs luku esittää vision potentiaalisen merkityshistoriasta kieliopillistumistutkimuksen virikkeiden pohjalta. Kirjassa on pitkin matkaa runsaasti karttoja, kuvioita ja taulukoita ja lopuksi hyödyllinen asiahakemisto.

Jos kirjan haluaa lukea yhtenäisenä kertomuksena puhutun suomen potentiaalista ja sen kehityksestä, dispositio tuottaa tiettyjä ongelmia. Tekijän teoreettiset lähtökohdat esittelevä kolmas luku pohjustaa lähinnä kirjan kolmea viimeistä lukua. Lukijalle välimatka on liian pitkä, varsinkin kun kuudes, potentiaalisen muoto-opillista vaihtelua esittelevä luku, jonka yli kirjoittajakin antaa luvan hypätä, katkaisee juonen kokonaan. Pitkä teoreettinen johdanto on tietenkin vanha perinne fennistisissä opinnäytteissä. Kun kielentutkimus — esimerkiksi modaalisuuden tutkimus — tätä nykyä moninkertaistuu huimaa vauhtia, tällaisen katsauksen tekeminen ei useinkaan enää ole järkevää. Teoreettiset välineet tulisi voida tarpeen mukaan ottaa käyttöön tekstin edetessä, ja kun on kysymys väitöskirjasta, jotain voisi ehkä jättää myös lukijan kielitieteellisen yleissivistyksen varaan.

Yliopiston opettaja ehkä muistaa kirjoittaessaan aina väkisinkin opiskelijoitaan: väitöstilaisuudessa ilmeni, että Forsberg on tieteen tahtoen halunnut koota modaalien ilmausten tutkimuksesta ajantasaisen suomenkielisen yleiskatsauksen. Niinpä kolmannen luvun näkökulma on varsin avara. Siinä tarkastellaan paitsi modaalien ilmauksista ja niiden kieliopillistumisesta tehtyä tutkimusta myös puhefunktioita ja lause-tyyppejä. Monessa kohdin yhteys väitöskirjan aiheeseen jää liian implisiittiseksi; tässä yhteydessä julkaistuna luku olisi kannattanut rakentaa selvemmin potentiaalisen näkökulmasta tai ainakin varustaa sitä paikka paikoin eksplisiittisin metatekstein teki-

jän ratkaisuksista ja tavoitteista. Nyt käy helposti niin, että lukija oivaltaa vasta paljon myöhemmin, miten kovin olennaisia esimerkiksi kolmannen luvun kysymistä ja konditionaalisuutta (ehtorakenteita) erikseen käsittelevät jaksot juuri potentiaalin kannalta ovat.

Kirjan kuudes luku on sinänsä erinomainen osoitus tekijänsä ammattitaidosta fennistisenä morfologina. Se piirtää potentiaalimuotojen variaatiosta yksityiskohtaisen kuvan ja tuo samalla esiin monia jännittäviä, vaihtoehtoisiakin selityksiä niistä analogisista prosesseista, joita vaihtelun taustalla voi olettaa olevan. Erilliseksi julkaisuksi muotoiltuna luku olisi tarjonnut mahdollisuuden valottaa tarkemmin vaikkapa sellaisia kysymyksiä, joita suuri yleisö siitä jo nyt varmaankin kiinnostuneena poimisi — potentiaalin eri muotojen oikeudesta pääsyä suomen kirjakielen (jos murteiden enemmistön kanta olisi voittanut, meillä olisi passiivimuotona *lietäneen*) ja usein yleisönosastoissa kommentoitujen, kirjakielen kannalta virheellisten muotojen (*tehtänee* tai *lienee on*) historiallisesti ymmärrettäviä taustoja.

Kuudennessa luvussa lukija vihdoinkin (sivulta 136 lähtien!) saa nähdä runsaasti esimerkkejä Forsbergin potentiaaliaineistosta. Siihen asti onkin joutunut seuraamaan vaativaa teoreettista pohdiskelua pelkästään niiden kielioppiesimerkkien varassa, joita toisen luvun katsaus suomen potentiaalitutkimukseen tarjosi. Tätä voisi pitää retorisenä kömmähdyksenä. Kuudes luku kuvittaa näin tavallaan jälkikäteen viidettä, joka on puhtaasti kvantitatiivinen analyysi. Siitä saa karttojen ja taulukoiden havainnollistamana pienessä tilassa paljon tietoa potentiaalin levikistä ja produktiivisuudesta suomen murteissa. Jo frekvenssierot ovat huomattavia, kuten kartta 5 (s. 118) potentiaalin esiintymistäajuudesta nauhoitetuntia kohden oivasti osoittaa. Kun itäisimmissä murteissa

potentiaali ilmaantuu puheeseen yli kymmenen kertaa tunnissa, lounais- ja eteläpohjalaismurteiden aineistoja saa kuunnella tuntikaupalla ilman yhtään esiintymää. Käytön lisäksi myös potentiaalinen modaalifunktiot ja muotovalikoima ovat läsimurteissa jyrkästi kaventuneet. Se on redusoinut täyden paradigman modusmuodosta lähinnä *olla*-verbin kolmaspersoonaiseksi, jopa partikkelimaiseksi episteemi-ilmaukseksi. Itämurteissa — ja kansanrunojen vertailuaineiston mukaan ennen ilmeisesti lännessäkin — tilanne on ratkaisevasti toisenlainen.

Koska tällainen tieto on monelta kannalta relevanttia koko kirjan kysymyksenasettelussa, viides ja kuudeskin luku kyllä asettuvat perustellusti kirjan disposition. Mielestäni ne antaisivat kuitenkin myös aihetta teoreettiseen pohdintaan kieliopillistumisilmiöiden suhteesta muihin prosesseihin, joihin kieliopilliset elementit joutuvat. Muodon reduktio, syntaktinen reanalyysi ja merkityksen abstrahoituminen — modaaliverbien kohdalla episteemistyminen — ovat ilmiöitä, joiden perusteella suomen potentiaalin voisi väittää itse asiassa kieliopillistuneen pisimmälle läsimurteissa. Tällaista hieman paradoksaalista päätelmää Forsbergin väitöskirja tuntuu implikoivan, vaikka ongelmaa ei siinä olekaan näkyvästi otettu esille. Uskoakseni kyse on mutkikkaammasta asiasta, jota tuleva tutkimus joutuu vielä pohtimaan. Sama koskee puhe- ja kirjakielisen potentiaalin suhdetta. Voidaanko nykykirjakielen väitelauseiden episteeminen potentiaali ajatella samalle jatkumolle tai saman kieliopillistumiskehityksen lopputulokseksi murteiden ja vanhan kirjasuomen hyvin erilaisen moduksen kanssa? Forsbergin kirjansa toiseen lukuun kokoa kiintoisa katsaus kirjasuomen potentiaaliin panee odottamaan, että hän tarttuisi jatkossa vielä tähänkin aiheeseen. Tulossa on toivottavasti vielä myös karjalan ai-

neiston analyysi, joka tähän kirjaan ei mah-
tunut; sen pohjalta saisimme lisätietoa var-
sinkin sivulauseiden potentiaalista.

AINEISTOKYSYMYKSIÄ

Hannele Forsbergin työ pohjautuu isoon murreaineistoon, yhteensä noin 6 000 potentiaaliesimerkkiin. Peruskorpuksena on noin 500 tunnin nauhoitettu murremateriaali, joka sisältää 2 200 esimerkkiä potentiaalista. Aineisto kattaa tasaisesti itä- ja länsimurteet, ja tarpeen mukaan sitä on täydennetty arkisto- ja muista tutkimuslähteistä. Lähdekritiikki on rehellistä ja tarkkaa, mutta herättänee jatkokeskustelua arkistoaineistojen käytettävyydestä tutkimuksessa. Sille tekijä ei mahda mitään, että murrenauhoitteiden diskurssi on yksipuolista, kuten niin usein viime aikoina on jouduttu toteamaan. Dialogia on haastatteluaaineistossa hyvin vähän ja aihepiiri on menneessä ajassa. Niinpä indeksiset ainekset — esimerkiksi 1. ja 2. persoonan tai presensin kieliopilliset kategoriat — ovat aineistossa harvinaisia eivätkä yleensä viittaa aktuaaliseen puhetilanteeseen. Kun tutkittavana on potentiaali, tästä on päätelmille suoranaista haittaakin; persoona- ja tem pismuotojen supistuminenhan on yksi modaali-ilmausten kieliopillistumisessa havaittu kehityskulku. Nyt ei lopultakaan voi olla aivan varma siitä, mittaavatko tilastot enemmän murteenkeruudiskurssin ominaisuuksia vai potentiaalin käyttöä ja kehitystä.

Tälle tutkimukselle olisikin ollut eduksi kerätä edes kokeeksi pieni keskusteluaineisto potentiaalin keskeisalueelta. Haastattelunauhoitteiden määrää olisi kai voinut vastaavasti hieman supistaa? Esimerkiksi eteläpohjalaismurteiden potentiaalin harvinaisuus olisi ollut todettavissa varmaan vähemmälläkin vaivalla kuin 17 potentiaallittoman nauhatunnin kuuntelulla. Väitöstilaisuudessa aineiston kattavuudesta ja toi-

saalta kylläntymisestä käytiin keskustelua, jota meidän fennistien olisi mielestäni syytä käydäkin juuri näinä aikoina, joina toisaalta puhutun kielen aineistojen mikroanalyysissä saatetaan tyytyä muutamankin tunnin aineistoihin jopa kielellisten ilmiöiden historiasta pitkälle meneviä päätelmiä tehtäessä. Murrenauhoitteidemme monipuolistumista odotellessa yhteistyö olisi voimaa. Keskustelun- ja perinteentutkijoilla on eri puolilta Suomea jo nauhoitteita, joiden luulisi olevan myös murteenutkijoiden käytettävissä. Näistä kontakteista syntyisi moleminpuolista hyötyä muutenkin kuin keruukäytännön tasolla.

Kuten mainittu, Forsberg on kyllä koettanut monin tavoin täydentää perusaineistoaan vähentääkseen sen monologisuutta. Harvat esimerkit kahden murteenpuhujan tai haastatellun ja haastateltavan välisestä dialogista tukevatkin hänen esittämiään tulkintoja potentiaalin funktioista. Tämä johdetaan siitä, että potentiaalin elinvoimaisimman alueen kieli on kirjaimellisesti Forsbergin omaa äidinkieltä. Tulkinnat — niiden edustama kuulijan tieto — perustuvat siis äidinkielen puhujan intuitioon. Keskusteluntutkimuksen perusteesejä taas on ollut, että ilmauksen merkitys saadaan selville vasta sitä seuraavista todellisista vuoroista, tutkimalla muiden puhujien reaktioita ja yhteistä neuvottelua siitä, mistä oikein ollaan puhumassa. Tähän Forsbergin aineisto ei useinkaan anna mahdollisuuksia. Hieman samantapainen ongelma syntyy siitä, että Forsberg silloin tällöin perustelee tulkintojaan prosodially, jota kuitenkin ei esimerkeissä ole näkyvissä. Murreaineistojen litteroinnin välimerkeistä piste ja pilkku kertovat yleensä litteroijan käsityksen sävelkorkeuden laskusta tai pysyvyydestä, mutta kysymys- ja huutomerkki eivät ole täsmällisiä intonaation merkkejä. Lausepainon merkit Forsberg taas on ikävä kyllä poistanut: niistä olisi ainakin lukijalle ollut tul-

kinta-apua.

Murreaineiston rinnalla Hannele Forsberg on kerännyt ja tutkinut myös laajan eikirjallista kieltä edustavan vanhemman aineiston: noin 2 300 esimerkin kokoelman Suomen Kansan Vanhoista Runoista. Tämä korpus, jossa potentiaalit kuuluvat ennen kaikkea repliikkeihin, on persoona- ja tempusjakaumaltaan aivan erilainen kuin murreaineisto. 3. persoonan osuus on runoissa vain noin 55 % (murreaineistossa 95 %) ja perfektin vain 12 % (murreaineistossa 70 %). Lisäksi lausetyyppien konteksti on runoissa erilainen: kysymyslauseita on 40 (murteissa 83) prosenttia, väitellauseita 17 (murteissa 9) ja sivulauseita 43 (murteissa 8) prosenttia. Lyhyesti sanoen murreaineistossa potentiaali kuuluu lähinnä kysymyslauseisiin, kansanrunoissa taas jakautuu kysymys- ja sivulauseiden kesken.

Erot ovat huomattavia, ja huolimatta aineistojen erilaisuudesta Forsberg pystyy niiden pohjalta osoittamaan potentiaalin käyttöalan viime vuosisatoina kaventuneen ja muuttuneen. Kuten jo tempus- ja persoonajakaumasta voi päätellä, runojen potentiaali on tavallisesti agenttikeskainen eikä siis ainakaan suppeasti määritellen episteminen: pohdittavana ovat usein puhujan tai puhutellun tulevaa toimintaa koskevat aiomukset, mahdollisuudet tai velvollisuudet. Sekä väite- että kysymyslauseiden funktio on lähinnä spekulatiivinen. Tavallaan spekulatiovia ovat myös runoaineiston ehtorakenteet ja niihin limittyvät relatiivilauseet, joiden aika on useimmiten futuuri: *Kumännet niin mää; Ken virttä moittinoon, Sille tyttö syntyyvöön*. Runoaineistosta löytyy myös kiinnostavia konjunktioittomia tapauksia, joissa itse moduksen voi tulkita merkitsevän alistusta: *Et laulane, minä menen kiiskoiksi mereen*.

Runoaineistoa voisi tosin vertailumateriaalina monin tavoin problematisoida. Muistiinmerkitty kieli on aina väistämättä

toisenlaista kuin nauhoitettu, ja ainakin silloin kun tallentajana on ollut joku muu kuin kielentutkija, sen luotettavuuskin on vähän epävarmaa. Lisäksi vertailua hankaloittaa se, että kansanruno edustaa murrenauhoitteisiin verrattuna pitkälle kiteytynyttä, omalakista perinnettä, jonka säännöt eivät välttämättä ole tutkijallekaan tuttuja. Kielentutkijat ovat kyllä usein viittailleet ongelmapaikoissa metriikan vaatimuksiin: kun nelipolvinen trokee tarvitsee »täytävää», otetaan avuksi potentiaali. Tähän hätäratkaisuun Forsbergkin silloin tällöin viittaa, jos potentiaalin läsnäoloa tai merkitystä ei muuten voi selittää. Selitykset menevät enimmäkseen vikaan, sillä kalevalamitan taito ei enää kuulu fennistin (jos folkloristinkaan) ammattikuvaan — vaikka esimerkiksi taidokas murrelmasäkeen käyttö nousee juuri suomen kielen ominaislaadusta.

Muutenkaan murre- ja runoaineiston merkitysten ja muotojen rinnastus ei ole yksinkertaista. Runojen (tai itse asiassa kalevalamittaisten laulujen) kielellisiin valintoihin vaikuttavat muutkin seikat kuin kielenainesten referentiaalinen sisältö, modaali- tai puhefunktio tai informantin kielellinen tausta ja kotiseutu, joihin murteenutkija huomionsa kiinnittää. Potentiaalikan toimii runon poeettisessa kokonaisuudessa: osana monitasoista parallelismin, kertauksen, alkusoinnun ja abstraktimpienkin samankaltaisuuksien ja erojen varaan rakentuvaa syntagmaa. Sitä ei siksi voi pitää merkitykseltään »tyhjänä» eikä sen funktioita suoraan rinnastaa arkipuheesta havaituihin, ellei ole otettu huomioon poeettisen kielen kontekstia ja sen tuottamia merkityksiä. Käytännössä tämä tarkoittaa vaikkapa sitä, ettei potentiaali- ja imperatiivimuotojen rinnastuminen runoissa (*lähtekäämme laulamahan, saanemme sanelemahan*) välttämättä anna aihetta samoihin päätelmiin kuin samojen muotojen rinnastuminen

spontaanissa puheessa antaisi. Säeparin jälkimmäinen osa ei siis ole edellisen, kertaa-mansa säkeen tulkinta eikä potentiaali sen enempiä imperatiivin synonyymi kuin *sanoa* on *laulaa*-verbin: merkitys on kokonaisuuden synnyttämässä mielikuvassa.

KAHDENLAISTA KIELIOPILLISTUMISTA

Väitöskirjan painopiste on sen kolmessa viimeisessä luvussa, joissa aineistoja analysoidaan potentiaalimerkitysten ja funktioiden kannalta ja luodaan niiden pohjalta myös diakroninen synteesi. Sen teoreettisena taustana on varsinkin kaksi kielitieteilijän suuntausta, joita molempia on nimetty kielio pillistumisen tutkimukseksi. Diskurssipragmaattisen näkemyksen mukaisesti Forsberg tarkastelee potentiaalimerkitysten esiintymistä tietyissä morfosyntaktisissa konteksteissa, varsinkin eri lausetyyppien muodostamalla jatkumolla, selvittääkseen minkälaisia merkityksiä ja diskurssifunktioita nämä rakenteet kiteyttävät. Funktionalisteista tärkein lähde on tässä ollut Talmy Givón. Klassisen kielio pillistumisteorian mukaisesti Forsberg samalla kuitenkin myös etsii aineistonsa potentiaali-ilmauksista modaalimerkitysten eri kielissä usein todennettua kehityssuuntaa ns. juuri-merkityksistä episteemisiin funktioihin. Tätä traditiota edustaa hänen päälähteenään käyttämänsä Bybeen, Perkinsin ja Pagliucan tutkimus.

Koska Forsberg ratkaisee tilanteen tarkastelemalla potentiaalimorfologiaa ja semantiikkaa yhtä aikaa sekä eri lausetyyppien kontekstissa (niiden kielio pillistamien puhefunktioiden kannalta) että persoona-, tempus- ja verbikontekstissa (niistä nousevien modaalimerkitysten kannalta), esityksestä muodostuu mutkikas seurattava. Lausetyypeistä katsoen potentiaalilauseet osoittautuvat puhujan spekulatiivisen, poh-

diskelevan ja neuvottelevan asenteen ilmaisuina pitkälle jäsentyneeksi, monin tavoin strukturoituneeksi ilmiöksi. Modaalisemanttisten merkitysten pohjalta hahmotuva kuva on sikäli epämääräisempi, että tulkinta tuntuu usein pikemminkin implikoituvan persoona-, tempus- ja verbikontekstista kuin kuuluvan itse potentiaallissa kielio pillistuneisiin merkityksiin. Nämä perinteisemmät, hieman itsestään selviltä tuntuvat modaalisemanttiset tulkinnat tahtovat jopa hämärtää niitä oivalluksia, joita lausetyyppien analyysissä paljastuva merkitysrakenteiden kiteytyminen toisaalta tuottaa.

Se, mitä Forsberg saa irti potentiaalista eri lausetyypeissä, on nähdäkseni työn innovatiivisinta, tasokkainta ja kestäväntä antia, joka kaikessa konkreettisuudessaan asettaa myös kielitutkimukselle suurimmat teoreettiset haasteet. Kirjakielessä käytetyn potentiaalimorfologian paljasta episteemisen todennäköisyyden merkitystä ei murteissa juuri ole. Sen sijaan potentiaalilla on — hyvin väljästi sanottuna — mahdollisuuden modaalimerkitys, joka reaalistuu varsinkin monentyypisten kysymyslauseiden, mutta tavallaan myös ehtolauseiden kontekstissa. Potentiaali on spekuloinnin, ihmettelyn ja indefiniittistämisen ei-assertiivinen modus. Vaikka se kuuluu kysymyslauseeseen, sen käyttäjä ei odota puhekumppaniltaan vastausta mutta ei sitä torjukaan. Usein se kuuluu nimenomaan reaktiivisiin vuoroihin, toiselle annettuihin vastauksiin. Aineistonsa rajoista huolimatta Forsberg kykenee osoittamaan potentiaalimorfologian omalaatuisen dialogisuuden, joka toteutuu juuri sille ominaisissa syntaktisissa kehyksissä. Hän puhuu näistä kiteytyneimmistä rakenteista potentiaalimorfologiana — aika samaan tapaan tarkasteli Anneli Kauppinen vastikään ilmestyneessä väitöskirjassaan konditionaalimorfologian omaksumista puhekuvioiden osana.

Juuri kysymyslauseiden käsittely tässä

työssä ihastuttaa ja avaa uusia näkymiä modaalisuuden tutkimukseen. Forsberg rakentaa potentiaalisen sisältävistä morfosyntaktisista rakenteista kysymys- ja väitelauseiden välisen jatkumon, joka kulkee vastausta hakevista tai neuvottelevista kysymyksistä spekulatiiviseen pohdiskeluun, epäilyyn, indefiniittistämiseen, vähättelyyn ja varmaa kannanottoa ilmaiseviin retorisiin kysymyksiin saakka. Kaunein esimerkki tämän jatkumon kirkkaasta analyysistä on ehkä MI-lauseita esittelevä luku (7.2.2.2). Myös episteesien päälauseiden ja sivulauseiden välinen raja osoittautuu aineistossa liukuvaksi toisaalta kysymys- ja relatiivilauseiden, toisaalta konditionaalisten ja itsenäisten *jos*-, *vaikka*- ja *kun*-lauseiden välisessä suhteessa, vaikka Forsberg ehkä hieinan keinotekoisestikin yrittää ylläpitää josain kohdin alisteisuuden ja itsenäisyyden eroa. Alueellista eriytymistä voi havaita, mutta näillä lausetyypeillä on yhteinen historia. Erillisen synkronisen kuvauksen sijaan olisi ehkä ollut antoisampaa tutkia niitäkin yhtenä jatkumona, jolla lauseet ovat enemmän tai vähemmän toisistaan riippuvia.

Alisteisen modaalisuuden olemus ja suhde esimerkiksi kysymyksiin tai episteesisyyteen ja ei-faktuaalisuuteen (tai ei-assertiivisiin funktioihin) jää vielä aika avoimeksi — kuten yleensäkin potentiaaliin olennaisesti kuuluvan mahdollisuuden monitulkintaisen käsitteen olemus. Esimerkiksi modaaliharmonia perustelemassa modaaliverbien potentiaalimuodon episteesistymistä ei mielestäni oikein toimi, varsinkin kun selitys perustuu redundanssin käsitteeseen, jonka varaan merkitysten analyysiä on nähdäkseni ylipäätään mahdotonta rakentaa. Forsbergin työ nostaa kuitenkin ongelmat komeasti esille. Episteesin mahdollisuuden, futuurin ja juuri-mahdollisuuden suhde osoittautuu juuri niin ongelmalliseksi kuin se modaalisemantii-

kassa onkin, eikä tekijä kirjan lopussa peittele sitä, että osa hänen diakronisista päätelmistään rakentuu tässä toisenlaiselle rajankäynnille kuin teoreettisena taustana käytetty Bybeen, Perkinsin ja Pagliucan vastaava käsitteistö. Tällä alalla on vielä paljon selviteltävää niin meillä kuin muuallakin. Kielitypologioiden aineistot (ja ehkä koulutuskaan) eivät välttämättä riitä modaalisten ja niihin limittyvien diskurssifunktioiden syvälliseen tarkasteluun. Tarvittaisiin monipuolisempia aineistoja mutta myös yhteistyötä kielihistorioitsijoiden ja semantiikan-, kieliopin-, puheen- ja keskustelututkijoiden välillä, ennen kuin nämä asiat ratkeavat.

Forsbergin työn problemaattisin osuus on mielestäni agentti- ja puhujakeskeisten modaalimerkitysten kieliopillistumisen tarkastelussa. Onko kyse lainkaan kieliopillistumisesta? Loppuluvussa potentiaalisen merkityksen kehitys esitetään mutkikkaana kuviona (s. 395), jonka päälinjat noudattelevat eräin poikkeuksin Bybeen ja kumppanien esittämiä hypoteeseja. Kuvion polut eriytyvät niin monien kontekstitekijöiden pohjalta, että näitä on siihen visuaalisestikin mahdotonta saada sopimaan. Joka tapauksessa se kuvaa oikeastaan suomen potentiaalisen merkityksen kehitystä — muoto ei sen sijaan ole samaan aikaan muuttunut. Kieliopillistumisen klassinen teoria sisältää kuitenkin oletuksen siitä, että kielenaineiden muotoakin muuttuu tiettyyn suuntaan: grammaattistuessaan leksikaalinen elementti fuusioituu, kivettyy tai kuluu jopa pois, ja samalla syntaktinen reanalyysi tuottaa kategorian vaihdoksia ja vaikutusalan muutoksia. Potentiaali on sitä vastoin muodoltaan ja syntaktisestikin ilmeisesti yhä aika lähellä kaukaista edeltäjänsä uralilaisessa kantakielessä.

Forsberg ehdottaa kantakielen *n*-modukselle aspektuaalista tai futuurista alkuperää. Tästä lähtökohdasta onkin mahdol-

lista johtaa luvun 9 tapaan kuvaus suomen potentiaalista, jonka ensimmäisiä merkityksiä olisivat olleet intention ja futuuri-suuden ilmaiseminen. Rekonstruktio seuraa kieliopillistumisteoreetikkojen yleistä oletusta, jonka mukaan modusten historiassa olisi nähtävissä suunnilleen sama kehitys, jonka modaaliverbit ovat läpikäyneet. Forsbergin kysymys- ja sivulause-tyyppien analyysistä voisi nähdäkseni yhtä hyvin päätyä siihenkin vaihtoehtoon, että suomen murteissa *n*-moduksen jatkajasta olisi kehittynyt subjunktiivin kaltainen väljä mahdollisuuden modus, jonka tarkemmat merkitykset ovat konventionaalistuneet tai ehkä yhäkin eriytyvät vasta eri lause- ja pienlause-tyyppien syntaktisissa puitteissa.

Saattaa olla, että Forsberg on juuri tätä tarkoittanutkin. Ajatus ei kuitenkaan nouse kyllin selvästi esille monikerroksisesta analyysistä. Jos agentti- ja puhujakeskeiset tulkinnat olisi jätetty hieman taemmaksi kontekstuaalisten implikaatioiden alueelle, olisi tullut tilaa kehitellä näkemystä edelleen ja tarkentaa vaikkapa kysymys- ja ehtorakenteiden kiehtovaa suhdetta potentiaalilauseissa. Mitä olisi seurannut esimerkiksi siitä, että potentiaalisen kehityksen hännänhuipuksi oletettu alistaisuus — tai ehkä sitäkin edeltävä interrogatiivisuus — olisi otettu koko rekonstruktion lähtökohdaksi? Forsbergin työtä lukiessa mieleen nousee toinen toistaan jännittävämpiä kysymyksiä.

TUTKIMUKSEN HAASTEITA

Kirjansa teoreettisessa johdannossa (s. 64) Hannele Forsberg itse kysyy ratkaisevan kysymyksensä: »Mikä on kysymisen ja kysymyslauseiden suhde modaalisuuteen?» Hänen väitöskirjansa on yksi varteenotettava vastaus tähän kysymykseen, johon

kaiken modaalisuustutkimuksen on käsitteäkseni tästä lähtien suhtauduttava vakavasti. Saman luvun lopuksi (s. 100) Forsberg esittää myös tutkimuksen kannalta käänteentekevän väitteen: »Jos interrogatiiveja tarkasteltaisiin episteemisen modaalisuuden ilmaisijoina, modaaliverbien pohjalta luotu yleinen hypoteesi deonttisen ja episteemisen merkityksen diakronisesta yksisuuntaisesta järjestyksestäkin voitaisiin kyseenalaistaa.» Näin pitkälle hän ei itsekään ole tutkimuksessaan mennyt. Mutta siemen on kylvetty: epäily herää ja sen mukana mahdollisuus katsoa tuttuja asioita uusin silmin.

Hannele Forsbergin väitöskirjan aihe on ollut haastava, kun suomen potentiaalista on tähän mennessä tiedetty vain vähän. Nyt tiedetään: kirja tarjoaa runsaasti uutta tietoa ja poistaa samalla päiväjärjestyksestä monia perusteettomia oletuksia. Myös teoreettisesti tämä tutkimusaihe on tarjonnut isoja haasteita — mutta ei siitä syystä, ettei modaalilmauksia olisi aiemmin tutkittu. Itse asiassa ne ovat niin maailmalla kuin meilläkin kuuluneet tutkituimpiin aiheisiin lausesemantiikan, syntaksin, pragmatiikan ja historiallisen kieliopin, viime vuosina myös kielitypologian ja kieliopillistumistutkimuksen alueilla. Modaalikäsitteiden ja niiden ilmaisutapojen kuvaus on ehtinyt kehittyä ja vakiintuakin: termit, hypoteesit, analyysitavat ja rekonstruktio-olot ovat olleet pitkälle valmiina tutkijaa odottamassa.

Forsbergin työ nostaa kuitenkin pohdittavaksi sellaisia puhutun kielen syntaksin ja semantiikan ilmiöitä, joita ei ole osattu modaalisuustutkimuksessa aiemmin ottaa huomioon. Tämä on mielestäni kirjan kaikkein suurin merkitys. Tutkimukselle kysymykset ovat lopultakin tärkeämpiä kuin vastaukset — ja kuten suomen murteiden potentiaali osoittaa, vastauskin voi olla kysymys, joka aloittaa uuden pohdiskelun.

Se tekee siis mahdolliseksi jatkaa keskustelua, mikä kirjan kirjoittajalle on tietenkin parasta mahdollista palautetta tehdystä työstä. ■

LEA LAITINEN
Suomen kielen laitos,
PL 3 (Fabianinkatu 33),
00014 Helsingin yliopisto
Sähköposti: lea.laitinen@helsinki.fi

SANOJEN JUURISTA ETELÄVIRON JUURIIN

Eino Koponen *Eteläviron murteiden sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 230. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki 1998. 295 s. ISBN 952-5150-18-6.*

Eteläviro on pitkään sijainnut itämerensuomalaisen kielialueen eteläisellä reunalla omalaatuisella kontaktikentällä. Eteläviron naapuruus vieraiden kielten kanssa on luonut etelässä ja kaakossa edellytykset muista itämerensuomalaisista kielistä poikkeavalle kehitykselle. Tämän tosiasian vuoksi eteläviroa on pidetty kielimuotona, jossa on syntynyt erikoisinnovaatioita mahdollisesti jo ennen yhteisitämerensuomalaista kautta. Kuitenkin eteläviro on jäänyt yhdeksi vähiten tutkituksi itämerensuomalaiseksi kielimuodoksi. Eino Koposen tutkimus on ensimmäinen koko eteläviron aluetta ja nimenomaan eteläviron sanaston alkuperän kysymyksiä käsittelevä väitöskirja.

Toinen fennistisen tutkimusperinteen laajennus, jota Koposen kirja tavoittelee, koskee sanaston alkuperän tutkimisen menetelmiä. Tutkimus hyödyntää perinteisiä etymologioinnin keinoja, mutta ottaa lisäksi huomioon säännönmukaisista äänne muutoksista poikkeavien äänneiden variaatiomallien mahdollisuuden sanojen alkuperän selvittämisessä. Koponen yrittää järjestelmällisesti soveltaa eteläviron sanojen etymologiaan *onomatopoeettis-deskriptiivisen juuren* käsitettä. Hän määrittelee *juuren* sanojensa mukaan periaatteessa samalla tavalla kuin Ahti Rytönen aikanaan risti-

riitaisen vastaanoton saaneessa itämerensuomen *tm*-sanojen historian tutkimuksessa (1940) ja toteaa (s. 50), että termiä *juuri* tai *juurimorfeemi* ovat sittemmin laajemmassa merkityksessä käyttäneet ainakin Tapani Lehtinen (1979) ja Mauno Koski (1982). Kuitenkaan Koponen ei pyri esittämään yleiskuvausta itämerensuomalaisten sanajuurten rakennetyypeistä, vaan teorettisointi jää konkreettisten esimerkkien tasolle ja esimerkit ovat enimmäkseen suomesta, eivät etelävirosta.

Koponen on soveltanut leksikologiasta tunnettuja käsitteitä *sikermä* ja *rönsy* etymologian tutkimukseen. Niiden avulla hän kuvaa kontaminaatioiden ja assosiaatiotendenssien mahdollista osuutta sanojen synnyssä. *Sikermän* määritelmä (s. 45) perustuu sekä sanojen merkitys- että äännesuhteisiin. Tutkimuksessa sikermän muodostavat sanavariantit, joiden kantojen tai tyvien äännesuhteet ovat allomorfiisuhteista poikkeavat, mutta kuitenkin selvästi systemaattiset. *Sikermän* sekundaarin jäsenen *rönsyn* määrittelyssä on esitetty olennaisena etymologinen suhde rönsyn ja sikermään kuuluvien kantasaneiden välillä. Tekijä on erikseen esittänyt *onomatopoeettis-deskriptiivisen sikermän* käsitteen (s. 49) osoittaakseen äännesymboliikan ja juurten äänneellisten modifikaatioiden osuutta sanojen